

АСПЕКТИ, КРИТЕРІЇ І ВИМІРИ СТРАТИФІКАЦІЇ СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ У ПРОЦЕСІ МІЖСУСПІЛЬНОГО ВІДБОРУ

Стратифікація суспільств у сучасній світовій системі суспільств є життєво важливим, проте детально не дослідженим аспектом її структури. З метою розробки цілісної системи концептуальних аспектів, критеріїв і вимірів стратифікації сучасних суспільств автор здійснює теоретичну декомпозицію аспектів міжсуспільної стратифікації на критерії, розробляє їх виміри та аргументує адекватність їх розгляду як стратифікаційних. У результаті виокремлено десять аспектів і двадцять п'ять критеріїв міжсуспільної стратифікації, кожному з яких відповідає по одному виміру.

Ключові слова: суспільство, світова система суспільств, стратифікація суспільств, аспекти, критерії і виміри стратифікації суспільств, міжсуспільний відбір.

Незважаючи на те, що людські суспільства¹ мають спільні властивості – універсалії, сучасним суспільствам притаманні суттєві відмінності. Відмінності між суспільствами (міжсуспільні відмінності) можуть бути простою диференціацією – і тоді можна стверджувати тільки те, що суспільства є *різними*, їх можна порівнювати тільки в поняттях однакові-відмінні. Однак для сучасних суспільств, які інтенсивно взаємодіють між собою, важливішими є такі відмінності, завдяки яким уможлиблюється аналіз суспільств у термінах більше-менше й розташувати їх за певним критерієм, принаймні на порядковій шкалі. Така *стратифікація* суспільств (міжсуспільна стратифікація) за аналогією до соціальної стратифікації в межах суспільства² може бути визначена як упорядкування суспільств за кількістю складових або мірою прояву властивостей. Знання позиції українського суспільства в системі міжсуспільної стратифікації дасть можливість краще зрозуміти глобальні чинники сучасного стану добробуту громадян України, реалістично оцінити можливі сценарії взаємодії з іншими суспільствами й розробити стратегії покращення стратифікаційної позиції українського суспільства у світовій системі суспільств.

¹ Суспільство ми визначаємо як самокеровану соціальну систему, яка складається з людей, засобів для життя людей та усіх відносин між ними; самокеровану соціальну систему – як соціальну систему, яка упорядковується через інформаційні впливи керівної підсистеми. За показник самокерованості соціальної системи у сучасному світі ми беремо наявність *держави* – керівної підсистеми суспільства, яка здійснює нормативну регуляцію суспільства як цілісності.

² С. О. Макеєв, розглядаючи *соціальну стратифікацію* як результат соціального розшарування елементів соціальної структури, визначає її як «ієрархічне, вертикальне розміщення членів суспільства відповідно до міри володіння й розпорядження певними благами» [3, с. 606].

У соціальних науках можна знайти численні приклади порівняння суспільств, але в окремих аспектах: економічну потужність розглядають Ю. Норберг, [6], С. Роузфілд [7], А.К. Субботін [9]; військову силу й політичну вагу аналізують З. Бжезінський [1], Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер та Ф. П'єр, [5], В. О. Рукавішников [8]; соціальний добробут досліджують Б. Дікон, М. Халс та П. Стабс [2]. Такі часткові розв'язки питання ступеню міжсуспільної стратифікації є доволі продуктивними, однак вони відображають лише частину цілісної міжсуспільної стратифікації. Адже суспільства, розташовані нижче в одному аспекті (наприклад, за рівнем економічної продуктивності), можуть знаходитись вище в іншому (наприклад, за ступенем соціальної єдності). Тому для найбільш точного порівняння суспільств потрібно розробити цілісну концепцію міжсуспільної стратифікації й здійснювати аналіз структури цієї стратифікації в багатовимірному просторі з низкою детальних критеріїв у кожному аспекті. Зважаючи на те, що досягнути міжсуспільну стратифікацію в усіх можливих аспектах у межах одного дослідження неможливо, необхідно зосередити фокус дослідницької уваги на значимій сукупності її аспектів – окремих стратифікацій. Насправді всі аспекти тією чи іншою мірою взаємопов'язані, але теоретично міжсуспільні стратифікації можна розглядати стосовно *суспільного функціонування* (наприклад, за ступенем інтегрованості різних суспільств, за легітимністю їх політичної влади, за умовами і якістю життя їх населення) та стосовно *відносин між суспільствами* – міжсуспільних відносин (наприклад, за кількістю наявних ресурсів у сторін відносин, за нерівністю політичних відносин між ними). На наш погляд, для суспільства загалом (і зовсім не обов'язково

для окремих соціальних груп усередині суспільства, які можуть прагнути об'єднання з іншим суспільством) передусім критично значущими є шанси успіху в процесі *міжсуспільного відбору*¹, наслідками якого для окремого суспільства можуть бути відтворення, асиміляція або колапс.

Отже, метою цього дослідження є *розробка концептуальних аспектів, критеріїв і вимірів стратифікації сучасних суспільств стосовно міжсуспільного відбору*. Для цього потрібно розв'язати такі завдання: розробити систему концептуальних аспектів стратифікації суспільств, здійснити їх декомпозицію на критерії та визначити концептуальні виміри міжсуспільної стратифікації за кожним критерієм.

З позицій інтерпретаційної соціологічної парадигми міжсуспільну стратифікацію можна зрозуміти тільки з точки зору *представників самих суспільств*. Це доволі перспективний напрямок досліджень, який може бути реалізований як вивчення громадської думки населення щодо принципів стратифікації суспільств і позиції їхнього суспільства в цій системі. Однак для дослідження міжсуспільної стратифікації як глобального явища ми вважаємо більш адекватним підхід із позицій позитивістської парадигми, який передбачає вивчення міжсуспільної стратифікації об'єктивними методами з точки зору *науковців*.

На нашу думку, виконання поставлених завдань, принаймні на концептуальному рівні, можливе шляхом теоретико-дедуктивної розробки якісно різнорідних аспектів, критеріїв і вимірів стратифікації та наступного критичного аналізу того, чи вони стосуються стратифікації, чи тільки диференціації.

Згідно із системним підходом, будь-яка система взаємодіє із *зовнішнім середовищем*, має свої *складові та внутрішню структуру*. Для оцінки шансів успіху в міжсуспільному відборі ми вважаємо важливим урахувати не тільки позицію окремих суспільств у міжсуспільних відносинах, а і їхні внутрішні ресурси, які можуть забезпечувати переваги в цих відносинах. Відповідно, є сенс розглядати стратифікацію суспільств із урахуванням їх взаємодій із зовнішнім середовищем, властивостей їхніх складових та структурних властивостей. Для розроблення специфічних критеріїв і вимірів такий поділ є надто загальним, тому ми вважаємо за доцільне розглянути будову суспільства і склад його зовнішнього середовища з позицій еколого-еволюційної теорії Г. Ленскі. За цією теорією зовнішнє середовище складається з біофізичного та із соціального зовнішнього середовища [14, с. 12–13]. Відповідно до еколого-еволюцій-

ного підходу, складовими суспільства є: населення, яке має генетичні константи, генетичні змінні та демографічні змінні; матеріальні продукти, найважливішими з яких є капітальні товари, які використовуються для виробництва інших товарів; культура, що складається зі знакових систем (які, своєю чергою, поділяються на розмовну мову, мову тіла та писану мову) та інформації (найважливіші компоненти – ідеологія² та технологія³); соціальна організація⁴, яка містить соціальні позиції, ролі та статуси, соціальні групи, класи і страти; інституційні системи⁵, які складаються із соціальних інституцій і поєднують усі інші складові суспільства, найважливішими є інституційні системи спорідненості, економіки, політики, релігії та освіти [14, с. 26–51]. Оскільки матеріальні продукти в процесі міжсуспільного відбору для суспільств є одним із видів ресурсів, для більшої теоретичної узгодженості та зручності концептуалізації ми вважаємо, що їх коректніше називати матеріальними ресурсами. Соціальну організацію в наведеному значенні цілком адекватно позначати більш поширеним терміном – соціальна структура. Під час розгляду інституційних систем суспільства доцільно врахувати те, що вони є його підсистемами, і відповідно їх позначати. Очевидно, що до складу суспільства входять й інші підсистеми, але на цьому етапі достатньо обмежитися розглядом основних підсистем. З урахуванням еколого-еволюційного підходу до аналізу будови суспільства, і на основі припущення, що властивості кожного компонента зовнішнього середовища, складових чи структури суспільства можуть бути чинниками міжсуспільної стратифікації, ми вважаємо за потрібне розглянути підстави стратифікації сучасних суспільств у таких аспектах: 1) властивості *біофізичного* зовнішнього середовища суспільства, 2) властивості *соціального* зовнішнього середовища су-

² Ідеологію Г. Ленскі визначає як культурну інформацію, що використовується для інтерпретації людського досвіду та впорядкування соціального життя [14, с. 460]. По суті, за такою широкою визначення ідеологія містить суспільні переконання, норми та цінності.

³ Технологія Г. Ленскі визначається як «культурна інформація про способи, якими матеріальні ресурси середовища можуть бути використані для задоволення людських потреб та бажань» [14, с. 464].

⁴ В еколого-еволюційній теорії соціальна організація розглядається як «мережа відносин між членами суспільства чи групи» [14, с. 463]. По суті, тут соціальна організація розуміється як соціальна структура у вузькому значенні – виключно система відносин, без переконань, норм і цінностей, які, натомість, віднесені до культури.

⁵ Розрізнення інституцій та інституційних систем є продуктивним рішенням, оскільки дає можливість розглядати, наприклад, політичну систему в цілому, а за необхідності аналізувати її складові – політичні інституції. У даній теорії інституційні системи розглядаються як системи взаємопов'язаних інституцій, а соціальні інституції – як системи соціальних відносин та культурних елементів, що розвинулася у суспільстві на відповідь на певний набір базових та постійних потреб [14, с. 461].

¹ З макросоціологічної точки зору міжсуспільний відбір можна визначити за Г. Ленскі як «процес відбору, за якого деякі суспільства виживають, тоді як інші вимирають» [14, с. 461].

спільства, 3) властивості *населення* суспільства, 4) властивості *матеріальних ресурсів* суспільства, 5) властивості *культури* суспільства, 6) властивості *соціальної структури* суспільства, 7) властивості підсистеми *спорідненості* суспільства, 8) властивості *економічної* підсистеми суспільства, 9) властивості *політичної* підсистеми суспільства, 10) властивості підсистеми *релігії* суспільства, 11) властивості підсистеми *освіти* суспільства.

Історично найбільш базовими й зовнішніми стосовно суспільства були властивості його *біофізичного зовнішнього середовища*. Сучасні макросоціологи Дж. Даймонд та Г. Ленскі, М. Е. Ольсен неодноразово відзначали важливість екологічних умов для розвитку або розпаду суспільств. Найбільш очевидними й підтвердженими сприятливими властивостями біофізичного зовнішнього середовища є наявність водних ресурсів для виникнення сільського господарства в долині Нілу та Межиріччі [15, с. 59]. До того ж, крім цих та інших (грунти, температура, опади тощо) загальних еколого-кліматичних умов, важлива також і їхня динаміка (циклічність вивержень вулканів, посух, льодовикових періодів на даній території). За сучасного рівня технологічного розвитку доречніше розглядати чинник наявності енергетичних ресурсів, необхідних для існування сучасної промисловості [13, с. 1]. Не менш значущими є й форми взаємодії суспільств зі своїм довкіллям. Так, Дж. Даймонд демонструє яскравий приклад тотальної вирубки лісів на острові Пасхи, що призвело до екологічного колапсу, війни, скинення еліти та відомих кам'яних статуй [10, с. 20]. Таким чином, стосовно біофізичного зовнішнього середовища суспільства можуть бути стратифіковані за трьома критеріями: 1.1. *екологічні умови*, 1.2. *природні ресурси*, 1.3. *взаємодія з довкіллям*. Вимірами стратифікації за критерієм екологічних умов може бути *ступінь сприятливості умов біофізичного зовнішнього середовища для існування суспільства*. Як вимір стратифікації за природними ресурсами варто розглядати *ступінь насиченості природними ресурсами* біофізичного зовнішнього середовища. За вимір стратифікації за критерієм взаємодії з довкіллям логічно обрати *ступінь корисності взаємодії з біофізичним зовнішнім середовищем*.

Так само від суспільства мало залежать умови *соціального зовнішнього середовища*, які є вагомими підставами для стратифікації суспільств. З одного боку, вороже налаштовані сусіди можуть стати агресорами й безпосередньою загрозою для самого існування суспільства, а, з другого боку, дружні торгові партнери – джерелом його добробуту [10, с. 14]. Загалом, вигідним є розташування на перетині торгових шляхів,

особливо за умов транспортних та інформаційних комунікацій, що відкриває для суспільства перспективні можливості міграцій, обміну товарами, отримання культуральної інформації шляхом дифузії [15, с. 61]. І навпаки, наявність соціальних або культурних бар'єрів, які ускладнюють взаємодії з іншими суспільствами, у довгостроковій перспективі позбавляє багатьох вигід культурного обміну і зменшує шанси суспільства на успіх у міжсуспільному відборі. Антрополог М. Гаріс пояснює сучасний невисокий рівень економічного й політичного розвитку багатьох африканських суспільств, розташованих на південь від Сахари, саме наявністю пустелі як природного бар'єра для технологічного обміну [12, с. 9–10]. Аналогічно до взаємодії з біофізичним зовнішнім середовищем, важливими є форми, модальність та інтенсивність взаємодії із соціальним зовнішнім середовищем: на емпіричному рівні масштабні та ефективно застосовані прямі іноземні інвестиції можуть суттєво підвищити продуктивність економіки інвестованого суспільства, або, навпаки, торгове ембарго через порушення прав людини може спричинити гуманітарну катастрофу в заблокованому суспільстві. Оскільки взаємодії із соціальним зовнішнім середовищем є соціальними відносинами між суспільствами, їх коректно називати міжсуспільними відносинами. На основі таких міркувань, стосовно соціального зовнішнього середовища можна виокремити такі критерії міжсуспільної стратифікації: 2.1. *зовнішні соціальні умови*, 2.2. *зовнішні культуральні ресурси*, 2.3. *міжсуспільні відносини*. Виміром стратифікації за зовнішніми соціальними умовами може бути *ступінь сприятливості* соціального зовнішнього середовища для існування суспільства; на основі зовнішніх культуральних ресурсів – *ступінь насиченості культуральними ресурсами* (матеріальними продуктами чи інформацією) соціального зовнішнього середовища; за міжсуспільними відносинами – *ступінь корисності відносин* із соціальним зовнішнім середовищем.

Під час розгляду властивостей населення суспільства як можливих підстав для міжсуспільної стратифікації потрібно розглянути його *генетичні властивості*. Оскільки генетичні константи є однаковими для населення всіх суспільств, доцільно проаналізувати відмінності в генетичних змінних. Про значущість нерівності розподілу генетичних ознак у населеннях суспільств свідчать пандемії: за висновком Дж. Даймонда, європейські суспільства завоювали суспільства обох Америк не так технологічно перевагою, як за допомогою мікробів, до яких завойовники мали імунітет, а тубільці не мали [11, с. 111–112]. Із другого боку, для європейців були небезпечними тропічні інфекційні захво-

рування. Таким чином, маємо підстави стверджувати, що поширеність адаптивно корисних генетичних властивостей населення суспільства є надто неоднозначною умовою міжсуспільної стратифікації, оскільки невідомо, які саме ознаки будуть адаптивними в певний проміжок часу й для якого саме суспільства (на відміну від, наприклад, матеріальних ресурсів, більша кількість яких, як правило, є перевагою). З другого боку, доволі очевидним аспектом стратифікації суспільств є *демографічні властивості* населення. Значущість чисельності населення відзначали найвідоміші сучасні макросоціологи: Дж. Даймонд [10], Г. Ленскі [14], У. МакНіл [4], М. Е. Ольсен [16], С. Сандерсон [17]. За висновком Г. Ленскі, для доіндустріальних суспільств більша чисельність дорослого чоловічого населення означала буквально більшу кількість воїнів, і відповідні переваги в міжсуспільному доборі [15, с. 71]. Крім того, більша чисельність населення свідчить про більші можливості видобування ресурсів і вироблення додаткового продукту, який можливо використати для збільшення військової переваги, зміцнення еліти, влади в архітектурні досягнення тощо. Але численність населення може бути як перевагою (для скотарських, межових аграрних суспільств і суспільств, що індустріалізуються), так і загрозою – через погіршення якості життя, порушення екологічного балансу й ризик соціальної дезорганізації. Яскравим прикладом цих загроз є колапс індіанського суспільства Анасазі на Південному Заході США [10, с. 21]. Через це як більш точний критерій стратифікації суспільств варто обрати склад населення, з урахуванням його статевого, вікового та інших демографічних розподілів. До того ж, для міжсуспільного відбору важливий не лише поточний склад, а і його динаміка – швидкість і структура приросту населення. Отже, є підстави стверджувати, що властивості населення суспільства містять один вагомий аспект міжсуспільної стратифікації – *демографічні властивості* населення суспільства, які доречно розмежувати на 3.1. *склад* населення й 3.2. *динаміку складу* населення. Як вимір стратифікації суспільств за складом населення можна використовувати *ступінь оптимальності складу* населення (збалансоване співвідношення чоловіків і жінок, дорослих і дітей тощо), а за вимір стратифікації за динамікою складу населення – *ступінь оптимальності відтворення* населення (якщо мальтузіанський цикл – кращою є довга тривалість циклу, якщо демографічний перехід – кращою є коротка тривалість переходу).

Безумовно, важливим аспектом міжсуспільної стратифікації є *якісний склад матеріальних ресурсів* суспільства. Чим більше енергії, сировини, харчів, засобів виробництва, надлишково-

го продукту загалом є в суспільстві, тим більші його шанси виграти в міжсуспільному відборі. Навіть якщо розглянути вагомість військової переваги, виявиться, що у випадку війни армія має бути забезпечена достатньою кількістю харчів, їх надійним постачанням, оснащена одягом, засобами зв'язку й транспортування. Узагалі, військові витрати є доволі коштовними, на них припадає значна кількість додаткового продукту, як приклад, за версіями деяких дослідників, надмірні витрати СРСР на ВПК – одна з ключових причин розладу його економіки й наступного розпаду: пояснення полягає в тому, що СРСР мав військовий паритет зі США, але його економіка, на відміну від економіки США, не витримала величезних військових витрат [17, с. 251–252]. Крім критично важливих у минулому харчових ресурсів, значущою є нерівність за речовими та особливо за енергетичними ресурсами. Можна зробити проміжний висновок, що склад матеріальних ресурсів суспільства загалом також є критерієм міжсуспільної стратифікації. Найсуттєвішими для виживання в міжсуспільному відборі є такі критерії міжсуспільної стратифікації за матеріальними ресурсами суспільства: 4.1. *харчові ресурси*, 4.2. *речові ресурси*, 4.3. *енергетичні ресурси*. Вимірами стратифікації за цими критеріями можуть бути *обсяги харчових, речових та енергетичних ресурсів* відповідно, обчислені, наприклад, як абсолютні значення ВВП.

Але ефективність застосування матеріальних ресурсів безпосередньо пов'язана з відповідними технологіями. Тому заслуговують на дослідницьку увагу *властивості культури* суспільства. При дослідженні чинників суспільного розвитку Г. Ленскі дійшов до висновку, що в цьому аспекті найбільш вагомим фактором є відмінності за *діючою технологією прожиття* як найбільш поширеним і використовуваним знанням про способи використання ресурсів довкілля для задоволення людських потреб і бажань [15, с. 84–87]. Крім технологій, важливими чинниками є релігія, ідеологія, наука, які можуть сприяти виживанню суспільства (наприклад, шляхом захоплення створення і засвоєння інновацій) [15, с. 76]. Загалом, чим більше культуральної інформації має суспільство, тим більша ймовірність, що воно матиме культуральну (технологічну чи ідеологічну) перевагу, і тому, безперечно, властивості культури суспільства є значущим виміром стратифікації. Якщо розглядати знакові системи незалежно від зовнішнього соціального середовища, то кожна внутрішньосуспільна знакова система – особливо мова – є самоцінною. Але наявність і значна поширеність писемності є вагомим чинником соціокультурного розвитку, чому за сучасних умов відповідає освіченість, фахові знання, уміння та навички населення, яке

визначає поширеність ефективних соціальних властивостей населення суспільства. Більше того, поширеність знання мов суспільств, із якими відбуваються взаємодії, особливо культурних гегемонів, може бути перевагою. Отже, є підстави вважати, що стосовно культури суспільства важливими є такі критерії міжсуспільної стратифікації: 5.1. *знакові системи*, 5.2. *технології*, 5.3. *ідеології*. За виміри міжсуспільної стратифікації за знаковими системами доцільно обрати *ступінь поширеності адаптивних знакових систем* у суспільстві; за технологіями – *ступінь поширеності ефективних технологій* у суспільстві; за ідеологіями – *ступінь поширеності інтегративної ідеології* в суспільстві.

Попередні міркування дають підстави висунути гіпотезу, що роль *соціальної структури* в міжсуспільній стратифікації також є вагомим. Більш диференційоване за поділом праці суспільство, імовірно, буде продуктивнішим, а отже, й успішнішим суспільством (більша диференціація в процесі соціокультурної еволюції виявилась адаптивною перевагою). Зі збільшенням соціальної диференціації неодмінно зростає й соціальна стратифікація, і тут має бути знайдений оптимум, адже певна нерівність необхідна для існування складних соціальних систем, проте невиправдано висока нерівність є джерелом напруги між соціальними стратами і класами й може загрожувати цілісності суспільства. Отже, з нашого погляду, ключовими критеріями міжсуспільної стратифікації за властивостями соціальної структури є: 6.1. *соціальна диференціація* та 6.2. *соціальна стратифікація*. Як виміри міжсуспільної стратифікації логічно використовувати *ступінь оптимальності соціальної диференціації* та *ступінь оптимальності соціальної стратифікації* відповідно. Проблема оптимізації соціальної диференціації та соціальної стратифікації теоретично не вирішена, вона розв'язується ad hoc як шляхом самоорганізації, так і політиками урядів, і є актуальною соціально значущою проблемою.

Серед інституційних систем стосовно міжсуспільного відбору гіпотетично найменш важливими є властивості підсистеми *спорідненості*, принаймні у розглянутій літературі чітких тверджень щодо цього виявлено не було. Імовірно, у мисливсько-збиральницьких суспільствах підсистема спорідненості відігравала значну роль, але не в сучасних, які переважно є або індустріальними, або аграрними, або змішаними аграрно-індустріальними.

Якщо врахувати важливість економічної системи для функціонування суспільства, яку відзначають, наприклад, М.Е. Ольсен [16] і С. К. Сандерсон [17], логічно припустити, що доволі важливу роль у процесі міжсуспільного відбору має

відігравати *економічна* підсистема. Оскільки основними завданнями економіки є виробництво, обмін і розподіл товарів і послуг (на нашу думку, для лаконічності аналізу обмін і розподіл доцільно об'єднати в одну категорію загальносистемного поняття розподілу), як критерії стратифікації в цьому вимірі варто розглядати: 7.1. *виробництво* товарів і послуг, 7.2. *розподіл* товарів і послуг у суспільстві. Вимірами стратифікації можуть слугувати *обсяг* та *інтенсивність виробництва* товарів і послуг, а також *ступінь ефективності розподілу* товарів і послуг у суспільстві.

На основі емпіричних даних Г. Ленські висловив думку, що в індустріальну еру (яка, за еколого-еволюційною теорією, триває і досі) другим за вагомістю чинником відмінностей між суспільствами вперше в історії стала ідеологія (переваживши вплив біофізичного довкілля) [15, с. 122]. З контексту стає зрозуміло, що цим чинником є не так ідеологія як система уявлень і переконань, як система реальних політичних відносин – тобто політика. Очевидно, що одні уряди можуть ефективніше керувати суспільством і розв'язувати загальносуспільні проблеми, а інші – менш ефективно. На цих підставах ми вважаємо адекватним розглядати *політичну* підсистему суспільства як один з аспектів стратифікації суспільств. Зважаючи на те, що внутрішньополітична боротьба, брак легітимності та проблеми з напрацюванням консенсусу стосовно правил функціонування й окремих політик у суспільстві можуть послабити державу й загрожувати колапсом, на відповідні аспекти функціонування політичної підсистеми слід враховувати під час аналізу міжсуспільної стратифікації. Зважаючи на згадані міркування, критеріями такої стратифікації можуть бути: 8.1. *поділ влади*, 8.2. *прийняття правил і рішень*, 8.3. *здійснення влади* в суспільстві. За відповідні виміри міжсуспільної стратифікації можливо обрати *ефективність механізмів поділу влади*, *ефективність прийняття правил і рішень* стосовно функціонування суспільства загалом, *ефективність здійснення владних повноважень*.

Оскільки кожна релігія є самоцінною, на перший погляд, малоімовірно, що підсистема *релігії* може бути чинником міжсуспільної стратифікації. Але високий рівень соціальної солідарності, який може бути притаманний суспільствам із переважанням однієї релігії, різко контрастує з міжконфесійними конфліктами в суспільстві з кількома релігіями, які мають багато вірян. Крім цього, релігія може консолідувати й надихнути населення в разі зовнішньої війни. Тому ми вважаємо цілком коректним розглядати 9.1. *релігійну однорідність* та 9.2. *релігійність* населення суспільства як критерії міжсуспільної стратифі-

кації. Вимірами стратифікації можуть бути *ступінь релігійної однорідності* та *ступінь релігійності* населення суспільства.

Як відомо, соціальний капітал може бути особистісним або соціальним ресурсом, що справедливо й на рівні всього суспільства. З такого погляду важливим чинником його створення й відтворення є підсистема *освіти*. До того ж, крім освіченості населення слід ураховувати й структуру освіти як системи організацій: чи є вона гнучкою та адекватною суспільним потребам – тобто загалом адаптивною. На нашу думку, важливими критеріями міжсуспільної стратифікації за освітою є: 10.1. *освіченість* та 10.2. *система освіти*. Відповідними вимірами міжсуспільної стратифікації можуть бути *рівень освіченості* населення суспільства та *ступінь ефективності освіти* в суспільстві.

Таким чином, унаслідок аналізу різних аспектів міжсуспільної стратифікації ми дійшли висновку, що теоретично обґрунтованим із позицій

еколого-еволюційної теорії на основі аналізу властивостей зовнішнього середовища, складових і структури суспільств і змістовно аргументованим буде виокремлення десяти аспектів і двадцять п'ять критеріїв міжсуспільної стратифікації. За кожним критерієм було розроблено відповідний вимір стратифікації. Така багатовимірна система стратифікації суспільств не передає всі можливі аспекти цієї стратифікації, але порівняно добре відображає основні критерії міжсуспільної стратифікації стосовно міжсуспільного відбору. Дослідницької уваги також заслуговують найменш з'ясовані, але гіпотетично також важливі взаємозв'язки між виявленими аспектами та критеріями. Крім цього, завдання майбутнього математичного моделювання потребують визначення більш специфічних вимірів стратифікації суспільств. Виміри міжсуспільної стратифікації, які виявляються на перетині вже визначених вимірів, є найменш проаналізованими й перспективними для подальших досліджень.

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський; пер. з англ. – Львів–Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
2. Дікон Б. Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту / Б. Дікон, М. Халс, П. Стабс.; пер. з англ. – К. : Основи, 1999. – 346 с.
3. Макеєв С. О. Стратифікація соціальна / С. О. Макеєв // Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.]; під заг. ред. В. І. Воловича. – К. : Український центр духовної культури, 1998. – С. 606–608.
4. Мак-Нил У. В погоню за мощью. Технологія, вооруження сила і общество в XI–XX веках / У. Мак-Нил; пер. с англ.; предисл. Г. Дерлугьяна; науч. ред. и посл. С. А. Нефедова. – М. : Изд. дом «Территория будущего», 2008. – 456 с.
5. Мартен Д. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації / Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер, Ф. П'єр; пер. з фр. – К. : КМ Академія, 2005. – 302 с.
6. Норберг Ю. В защиту глобального капитализма / Ю. Норберг; пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2007. – 272 с.
7. Роузфилд С. Порівнюємо економічні системи / С. Роузфилд; пер. з англ. – К. : К.І.С., 2005. – X, 370 с.
8. Рукавишников В. О. Насколько сильна Россия? Комментарий к геополитическому дискурсу / В. О. Рукавишников // Социологические исследования. – 2007. – № 10. – С. 26–38.
9. Субботин А. К. Границы рынка глобальных компаний / А. К. Субботин; предисл. Д.С.Львова. – М: Едиториал УРСС, 2004. – 328 с.
10. Diamond J. Collapse : How Societies Choose to Fail or Succeed / J. Diamond. – NY. : Viking, 2005. – XIV, 576 p.
11. Diamond J. Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies / J. Diamond. – NY. : W.W. Norton & Company, 1997. – XIV, 480 p.
12. Harris M. Cultures. A Reader to Accompany Cultural Anthropology / M. Harris. – NY. : Harper Collins, 1991. – X, 67 p.
13. Heinberg R. The Party's Over: Oil, War and the Fate of Industrial Societies / R. Heinberg. – 2nd ed. – Gabriola Island : New Society Publishers, 2005. – XII, 306 p.
14. Lenski G. Human Societies. An Introduction to Macrosociology / Lenski G., Nolan P., Lenski J. – 7th ed. – NY. : McGraw-Hill, 1995. – XVIII, 525 p.
15. Lenski G. Ecological-Evolutionary Theory: Principles and Applications / G. Lenski. – Boulder: Paradigm Publishers, 2005. – XV, 253 p.
16. Olsen M. E. Societal Dynamics. Exploring Macrosociology / M. E. Olsen. – New Jersey : Prentice-Hall, 1991. – XV, 623 p.
17. Sanderson S. K. Macrosociology. An Introduction to Human Societies / S. K. Sanderson. – 4th ed. – NY. : Longman, 1999. – XXI, 469 p.

D. Khutkyy

ASPECTS, CRITERIA AND MEASUREMENTS OF STRATIFICATION OF MODERN SOCIETIES IN THE PROCESS OF INTERSOCIETAL SELECTION

Stratification of societies in the modern world system of societies is vitally important but not particularly developed aspect of its structure. With the aim of construction of coherent system of conceptual aspects, criteria and measurements of stratification of modern societies the author applies theoretical decomposition of aspects of intersocietal stratification into criteria, develops its measurements and argues the adequacy of interpreting them as stratification ones. As a result ten aspects and twenty-five criteria each with a corresponding measurement of stratification are discriminated.

Keywords: society, world system of societies, stratification of societies, aspects, criteria and measurements of stratification of societies, intersocietal selection.